

Enkele opmerkingen over klassieke analyse

Ralf Pisters

Cadensen

Een cadens is een harmonische formule om een muzikale frase te beëindigen. We onderscheiden:

- de authentieke cadens (of heel slot): eindigt met V - I (dominant naar tonica); twee subtypen:
 - volkomen: de melodie eindigt op de grondtoon
 - onvolkomen: de melodie eindigt op de derde of vijfde toon van de toonladder

5

p

f

tr

I6/4 V 7 I

OHS

9

p

f

I6/4 V7 I

VHS

Mozart, pianosonate in C groot, KV 330, eerste deel

- het halfslot: eindigt op V

Allegro

f

f

tr

tr

II6 I6/4 V

HS

Mozart, pianosonate in D groot, KV 576, eerste deel

- het bedrieglijk slot (of Trugschluss): suggereert een heel slot, maar brengt niet de verwachte tonica; vaak V - VI

Chopin, prelude in e klein, opus 28 nr. 4

- het plagaal slot: eindigt met subdominant gevolgd door tonica, bijv.: IV - I, II6/5 - I, etc.

Mozart, vioolsonate in G groot, KV 301, eerste deel

Uitbreidingen

Een uitbreiding is passage die technisch gezien verwijderd zou kunnen worden zonder dat er cruciale structurele informatie binnen het stuk als geheel verloren zou gaan. We onderscheiden:

- de interne uitbreiding: wordt gebruikt in het midden van een muzikaal proces, dat nog dient te worden beëindigd met een cadens
- de externe uitbreiding: wordt gebruikt direct na een cadens als een sterke bevestiging van het laatste akkoord van die cadens

Een voorbeeld van een interne uitbreiding:

18

p

f

p

f

interne uitbreiding

f

ingekorte versie:

24

Mozart, pianosonate in Es groot, KV 282, tweede deel

Een voorbeeld van een externe uitbreiding:

externe uitbreiding

II6

V I6/4 V I6/4 V

HS

Mozart, pianosonate in C groot, KV 545, eerste deel

Versieringstonen

Een versieringstonen is een toon die geen onderdeel uitmaakt van het klinkende akkoord. Een versieringstonen is dus het tegenoverstelde van een akkoordtoon. We onderscheiden:

- de doorgangstonen: tussen twee of meer verschillende akkoordtonen
- de wisseltonen: tussen twee dezelfde akkoordtonen
- de anticipatietonen: behoort tot het volgende akkoord
- de vertragingstonen: stelt een akkoordtoon uit, die stapsgewijs wordt bereikt; als de vertragingstonen overgebonden is uit het vorige akkoord, dan wordt hij voorbereid genoemd, anders onvoorbereid.

De doorgangstonen, wisseltonen and anticipatietonen vallen op een relatief licht moment. De vertragingstonen valt op een relatief zwaar moment.

Voorbeeld:

The musical notation shows a piano piece in 4/4 time with a key signature of two sharps (F# and C#). The melody is written on a treble clef staff, and the bass line is on a bass clef staff. The chord progression is I, V7, I, II6, I. The melody features several ornaments: a doorgangstonen (d) between the first and second measures, a wisseltonen (w) between the second and third measures, an anticipatietonen (a) between the third and fourth measures, a voorbereide vertragingstonen (vv) between the fourth and fifth measures, and an onvoorbereide vertragingstonen (ov) between the fifth and sixth measures.

(d = doorgangstonen; w = wisseltonen; a = anticipatietonen; vv = voorbereide vertragingstonen; ov = onvoorbereide vertragingstonen)

Speciale gevallen:

- de geaccentueerde doorgangstonen: een doorgangstonen die op een relatief sterk moment valt (lijkt soms op een vertragingstonen)
- de afspringende wisseltonen: een wisseltonen die verlaten wordt met een sprong in plaats van met een stap
- de aangesprongen wisseltonen: een wisseltonen die bereikt wordt met een sprong in plaats van met een stap

Voorbeeld:

The musical notation shows a piano piece in 4/4 time with a key signature of two sharps (F# and C#). The melody is written on a treble clef staff, and the bass line is on a bass clef staff. The chord progression is I, V7, I. The melody features three special cases of ornaments: a geaccentueerde doorgangstonen (d) between the first and second measures, an aangesprongen wisseltonen (ad) between the second and third measures, and an afspringende wisseltonen (afspr. w) between the third and fourth measures.

(d = doorgangstonen; ad = geaccentueerde doorgangstonen; afspr. w = afspringende wisseltonen)

Sonatevorm

Klassieke stukken in sonatevorm volgen doorgaans het volgende vorm- en toonsoortenschema:

Vormgedeelten		tonaal plan in sonates in majeure	tonaal plan in sonates in mineur
Expositie (meestal herhaald)	Eerste thema (of -groep)	hoofdtoonsoort	hoofdtoonsoort
	Overgangszin	moduleert naar dominanttoonsoort (blijft soms in hoofdtoonsoort)	moduleert naar paralleltoonsoort (soms naar dominanttoonsoort)
	Tweede thema (of -groep)	dominanttoonsoort	paralleltoonsoort (soms dominanttoonsoort)
Doorwerking		ligt niet vast (vaak gedeeltelijk in paralleltoonsoort)	ligt niet vast
Reprise	Eerste thema (of -groep)	hoofdtoonsoort	hoofdtoonsoort
	Verbindingszin	hoofdtoonsoort	hoofdtoonsoort
	Tweede thema (of -groep)	hoofdtoonsoort	hoofdtoonsoort (soms gelijknamige toonsoort)

Doorwerking en reprise worden soms samen herhaald. Meer details worden hieronder besproken.

Inleiding

De expositie wordt soms voorafgegaan door een langzame inleiding. Een bekend voorbeeld is het eerste deel van de eerste symfonie van Beethoven.

Een inleiding heeft altijd een langzame tempoaanduiding, waarna de expositie (en doorwerking en reprise) een snel tempo hebben. Als een dergelijke organisatie van tempi afwezig is, is er geen sprake van een inleiding en begint het stuk direct met de expositie en met het eerste thema.

Eerste/tweede thema(groep)

Een thema is een passage in één toonsoort die wordt afgesloten met een cadens. Vaak bevat het een herkenbare melodie, maar dat hoeft niet altijd het geval te zijn.

Wanneer meerdere thema's direct achter elkaar gepresenteerd worden en alle thema's staan in dezelfde toonsoort, dan behoren deze thema's samen tot een themagroep. Themagroepen zijn heel gebruikelijk in het geval van het tweede thema. In een dergelijk geval kunnen we spreken van een thema 2A, thema 2B, etc. Al deze thema's eindigen met een cadens.

Slotgroep

Een thema(groep) kan worden gevolgd door een slotgroep. Een slotgroep is vaak kort en gebruikt eenvoudige harmonische formules. Vaak is een slotgroep niet meer dan een externe uitbreiding. Slotgroepen kunnen zeer vaak worden aangetroffen na een tweede thema(groep) en komen minder vaak voor na een eerste thema(groep).

Overgangszin/verbindingszin

De overgangszin staat tussen eerste en tweede thema(groep) in en heeft als functie om de muziek naar de toonsoort van het tweede thema te brengen. De overgangszin eindigt met een halfslot, om een gevoel van

verwachting te creëren voor het tweede thema. Dit halfslot wordt doorgaans gevolgd door een externe uitbreiding. Er is vaak een cesuur aan het einde van de overgangszin; deze wordt bij gebrek aan een Nederlandse term de medial caesura genoemd. Merk op dat het halfslot en de medial caesura vaak niet op precies dezelfde plek staan.

Bijvoorbeeld: de overgangszin van het eerste deel van Mozarts pianosonate KV 454 bevat een halfslot dat gevolgd wordt door een externe uitbreiding, met daarna de medial caesura:

The image shows a musical score for the first movement of Mozart's Piano Sonata KV 454. The score is in 6/8 time and consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The bass clef staff has a 6/8 time signature. The score is divided into measures. The first measure is marked with a Roman numeral II6. The second measure is marked with a Roman numeral V. The third measure is marked with a Roman numeral I6/4. The fourth measure is marked with a Roman numeral V. The fifth measure is marked with a Roman numeral I6/4. The sixth measure is marked with a Roman numeral V. A box labeled 'HS' is placed under the second measure. A circle labeled 'MC' is placed under the sixth measure. A bracket labeled 'externe uitbreiding' spans from the second measure to the sixth measure.

Er zijn twee typen overgangszin: de modulerende en de niet-modulerende overgangszin. De modulerende overgangszin moduleert naar de toonsoort van het tweede thema en eindigt met een halfslot in die toonsoort. De niet-modulerende overgangszin blijft in de hoofdtoonsoort en eindigt met een halfslot in deze toonsoort, waarna het tweede thema het laatste akkoord van de overgangszin, een V in de hoofdtoonsoort, herinterpreteert als een I in de dominanttoonsoort.

Bijvoorbeeld: in een sonate in C groot zou een modulerende overgangszin op een D-grootakkoord eindigen (halfslot in de dominanttoonsoort G groot); een niet-modulerende overgangszin zou eindigen op een G-akkoord (halfslot in de hoofdtoonsoort C groot), waarna dit akkoord geherinterpreteerd wordt als I van G groot. Het bovenstaande fragment van Mozart is een voorbeeld van een niet-modulerende overgangszin.

De verbindingszin (in de reprise) wijkt meestal af van de overgangszin (in de expositie), omdat in de reprise niet gemoduleerd wordt. Theoretisch gezien is de verbindingszin zelfs overbodig. Toch wordt deze meestal wel gehandhaafd. Vaak treffen we er chromatiek in aan om het gebrek aan modulatie te compenseren.

Retransitie

Een retransitie is een relatief korte, modulerende passage die een teruggang bewerkstelligt naar een eerder gehoord thema. Soms treffen we een retransitie aan na het tweede thema, om een overgang te creëren naar de herhaling van het eerste thema:

1e thema - overgangszin - 2e thema - retransitie - 1e thema - overgangszin - 2e thema - doorwerking - etc.

Doorwerking

De doorwerking ontwikkelt meestal motieven uit de expositie. In sonates in een majeurtoonsoort wordt vaak de paralleltoonsoort opgezocht. Het is doorgaans het meest dramatische moment van de sonate. Net als de overgangszin eindigt de doorwerking meestal met een halfslot, gevolgd door een externe uitbreiding.

Reprise

In de reprise keren de thema's uit de expositie terug, ditmaal beide in de hoofdtoonsoort. Voor de analyticus is het belangrijkste aspect van de reprise de mate waarin deze verschilt van de expositie. Aangezien de expositie een modulatie bevat en de reprise in de hoofdtoonsoort blijft, moet de componist het modulerende gedeelte uit de expositie in de reprise aanpassen. Om deze reden is de verbindingszin vaak anders dan de overgangszin, maar soms worden ook de thema's veranderd of gevarieerd. Zulke veranderingen doen soms de subdominanttoonsoort aan, maar dat hoeft niet het geval te zijn.

Coda

De reprise wordt soms gevolgd door een coda. Een coda is strict genomen niet nodig om de structuur van de muziek af te sluiten. Merk op dat slotgroep en coda niet hetzelfde zijn. Vaak eindigen expositie en reprise met een slotgroep. Een coda wordt echter alleen helemaal aan het eind van het stuk aangetroffen, en kan dus volgen op een slotgroep die nog bij de reprise hoort.

Andere vormen

Naast de sonatevorm zijn er nog enkele andere belangrijke klassieke vormtypen:

- Driedelige liedvorm
- Sonatevorm zonder doorwerking
- Sonaterondo
- Concertvorm

De laatste drie lijken in zekere zin op de sonatevorm. Hieronder worden deze vormtypen in meer detail besproken.

Driedelige liedvorm

De driedelige (lied)vorm, of ABA-vorm, is het eenvoudigste vormtype. Het bevat twee thema's, A en B, in twee verschillende toonsoorten. De aanduiding ABA is echter in zekere zin een oversimplificatie, aangezien er vaak een overgangszin staat tussen het eerste A-gedeelte en het B-gedeelte en/of een retransitie tussen het B-gedeelte en het tweede A-gedeelte. Ook kan een ABA-vorm worden afgesloten met een coda.

Sonatevorm zonder doorwerking

De sonatevorm zonder doorwerking verschilt van de reguliere sonatevorm in twee opzichten: 1) er is geen doorwerking, en 2) de expositie wordt niet herhaald. In plaats van een doorwerking vinden we meestal een korte retransitie die terugmoduleert naar de hoofdtoonsoort. Het vormschema wordt dan:

1e thema - overgangszin - 2e thema - retransitie - 1e thema- verbindingszin - 2e thema [- coda]

Deze vorm wordt meestal aangetroffen in langzame delen en wordt ook wel de tweedelige (lied)vorm genoemd, omdat er sprake is van een ABAB-patroon, waarin A correspondeert met het eerste thema en B met het tweede thema. Het toonsoortenplan is het hetzelfde als in sonatevorm.

Sonaterondo

Een sonaterondo is een soort rondovorm die lijkt op een sonatevorm. Een rondovorm bestaat uit een terugkerend refrein (thema) dat wordt afgewisseld door coupletten, zoals in het schema ABACA.

Het sonaterondo volgt het schema ABACABA, dat als volgt correspondeert met de sonatevorm:

rondo-aanduidingen:	A	B	A	C	A	B	A
sonate-aanduidingen:	1e thema	2e thema			1e thema	2e thema	
	Expositie			Doorwerking	Reprise		Coda

Het toonsoortenplan is zoals in de reguliere sonatevorm, met het tweede thema in de dominanttoonsoort in de expositie (of, in het geval van een sonate in een mineurtoonsoort, in de paralleltoonsoort) en in de hoofdtoonsoort in de reprise. Alle verschijningen van het refrein (A) zijn in de hoofdtoonsoort en het C-gedeelte brengt meestal een of meerdere andere toonsoorten. De tweede verschijning van het A-gedeelte (en de ermee gepaard gaande terugkeer naar de hoofdtoonsoort) heeft geen tegenhanger in de sonatevorm.

N.B.: In de meeste gevallen zullen er overgangszinnen, retransities en/of verbindingszinnen tussen de verschillende vormdelen staan die niet in het bovenstaande overzicht zijn opgenomen.

Concertvorm

De concertvorm is de standaardvorm die gebruikt wordt in eerste delen van klassieke soloconcerten. De concertvorm is afgeleid van de barokke ritornellovorm, maar lijkt ook op de sonatevorm. (Een ritornellovorm bevat een refrein, genaamd ritornello, dat gespeeld wordt door het orkest en afgewisseld wordt door solopassages.)

Het onderstaande overzicht geeft het vormschema van de concertvorm weer en laat zien hoe deze vorm correpondeert met de ritornellovorm (links in het overzicht) en met de sonatevorm (rechts).

Ritornellovorm	Concertvorm	Sonatevorm
Ritornello	Eerste themagroep (orkest)	"Orkestexpositie"
	Overgangszin (orkest)	
	Tweede themagroep (orkest)	
Sologedeelte	Eerste themagroep (solist + orkest)	"Solo-expositie"
	Overgangszin (solist + orkest)	
	Tweede themagroep (solist + orkest)	
Ritornello	Slotgroep (orkest)	
Sologedeelte	Doorwerking (solist + orkest)	Doorwerking
	Eerste themagroep (solist + orkest)	Reprise
	Overgangszin (solist + orkest)	
	Tweede themagroep (solist + orkest)	
Ritornello	Slotgroep (orkest), inclusief solocadens (solist)	

De orkestexpositie moduleert niet en presenteert twee thema's in de hoofdtoonsoort. De rest van de vorm (vanaf de eerste themagroep voor solist en orkest samen) volgt het tonaal plan van de standaardsonatevorm.

De solo-expositie is doorgaans langer dan de orkestexpositie en bevat meestal nieuwe thema's die nog niet in de orkestexpositie geklonken hebben. De tweede themagroep gespeeld door de solist wordt meestal afgesloten met een bravurathema, een technisch relatief lastige passage waarin de solist zijn of haar virtuositeit tentoon kan spreiden. Het bravurathema eindigt meestal met een langgerekte volkomen authentieke cadens met triller voor de solist, waarna de slotgroep (het ritornello) inzet, door het hele orkest tutti gespeeld.